

ЕДНА ГОДИНА ЦЕНТЪР ЗА СЛЪНЧЕВ И СЛЪНЧЕВО-ЗЕМЕН МОНИТОРИНГ - СТ.ЗАГОРА

1. Предисторията

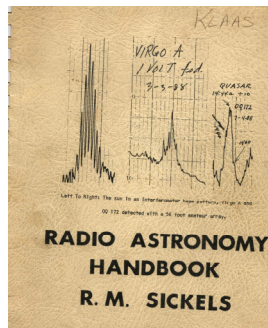
През м. август 2003 година доц. д-р Борис Комитов бе поканен на неофициална среща с представители на инициативна група от старозагорски интелектуалци. Целта на срещата беше да се обменят мнения относно възможностите за възраждане на потенциала и старата слава на Стара Загора в областта на високите технологии и космическите изследвания, включително и в образователно направление. Тази дискусия се оказа отправната точка, от която тръгна идеята за създаване на базиран в Стара Загора информационен център за "космическото време" и "космическия климат". Още в първоначалния план влизаше намерението, че освен ползването на различни външни източници на актуална информация за Слънцето и околоземния космос, този информационен център трябва да бъде и координатор на наблюденията и събирането на данни от наблюдения, провеждани със собствени уреди в Ст. Загора и региона. Представянето на актуалните данни и прогнози да става чрез обновяващ се с висока честота уеб-сайт.

Един от най-дейните членове на клуба на старозагорския клуб на любителите-астрономи "Гемма" е Николай Маринов. Неговите интереси от дълго време са в областта на радиоастрономията.

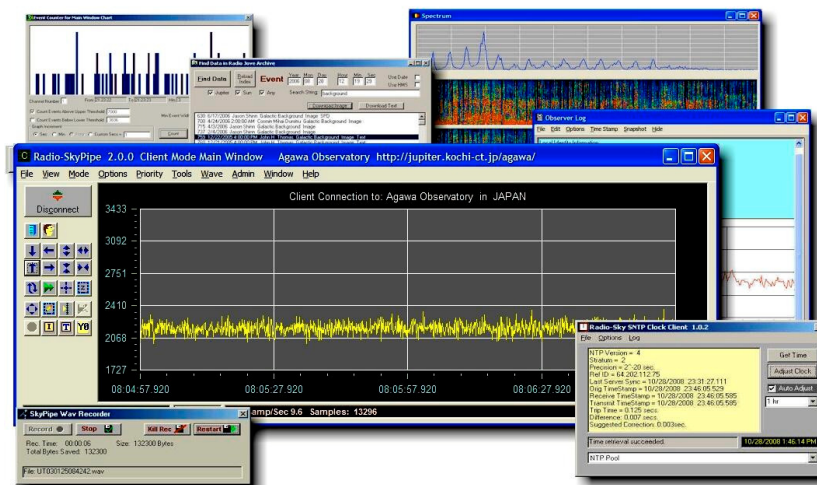
В началото на 2006 година в Университетската обсерватория в София бе проведен научен семинар, посветен на перспективите за развитие на радиоастрономията в България. В семинара участва с доклад доц.д-р Борис Комитов, а като слушател присъства и Николай Маринов. В резултат от последвалите след семинара разговори между двамата бе взето решение да се направят експерименти за регистрация на слънчеви радиоизбухвания в УКВ-диапазона, и по-точно в честотната област между 20 и 100 мегагерца. Радиоизбухванията в посочения диапазон са един от най-сигурните индикатори за изхвърляния на слънчева коронална маса. Последните много често съпътстват слънчевите изригвания.

През 2008 г Николай Маринов започна въпросните експерименти с български военен радиоприемник "П-22" на честота 29.9 MHz. Целта беше да се отработи най-оптималната техническа схема за измервания и регистрация на данните. Закупен беше и специализиран софтуер от НАСА - програмата Radio SkyPipe. Работата вървеше много бавно. Причина за това бе много дълбокият слънчев минимум, разделящ 11-годишните цикли с номера 23 и 24. В продължение на повече от две години между средата на 2007 и края на 2009 г на Слънцето почти нямаше петна, изригвания, а също така и радиоизбухвания.

Все пак към края на 2010 година Слънцето се активизира и натрупването на данни потръгна по-бързо. Първият голям успех дойде на 15 февруари 2011 година, когато приемникът "П-22" регистрира радиоизбухване, свързано с първото слънчево изригване от мощния клас X. Пак с помощта на този приемник през особено активния за Слънцето период 2-9 август 2011 г бяха получени голям брой интересни записи на радиоизбухвания. Сред тях е и радиоизбухването, свързано с най-мощното досега изригване от настоящия слънчев 24-ти 11 - годишен цикъл от 9-ти август. Неговият мощностен бал беше X6.9.

Горе вляво: приемникът "П-22"; горе вдясно- захранващ блок (12V)+ стабилизатор; долу вляво: антената; долу вдясно- използвано ръководство по радиоастрономия

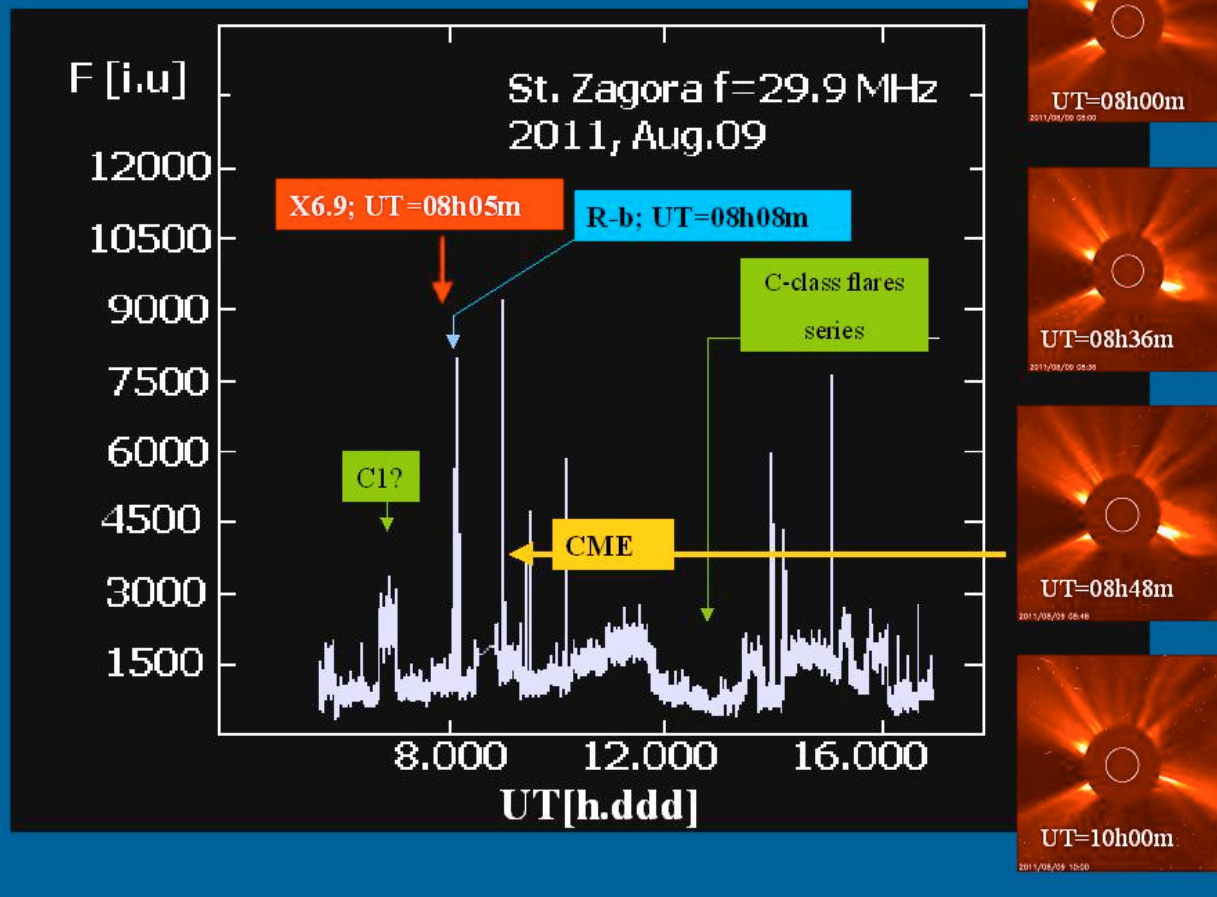
Потребителският екранен интерфейс на програмата "Radio-SkyPipe"

Към края на същата тази 2011 г в Народната астрономическа обсерватория и планетариум "Юрий Гагарин" бяха проведени първите проби наблюдения с подарения през 2007 г от Станфордския център за слънчев мониторинг уред, наречен "SID- монитор". Това е радиоустройство, предназначено за регистрация на ефектите върху ниската йоносфера на Земята (т.нар. слой -D), причинени от слънчевите изригвания. Наблюденията с този уред обаче дават и много допълнителни възможности - например, изследване на проникването в атмосферата на Земята на слънчеви частици с висока енергия (СЕЧ), ефекти от рентгенови и гама избухвания на далечни космически обекти - черни дупки, пулсари, свръхнови звезди и др, а така също и явления, които се считат като потенциални прединдикатори на силни земетресения.

Наличието и успешната работа на споменатите два уреда беше вече добра основа за натрупването на собствена база данни от наблюдения, свързани с

"космическото време" . Към идеята за създаване на Център за слънчев и слънчево-земен мониторинг се присъедини и Надя Кискинова - астроном в НАОП "Ю.Гагарин".

РАДИОПОТОКЪТ ПРИ $f=29.9$ MHz

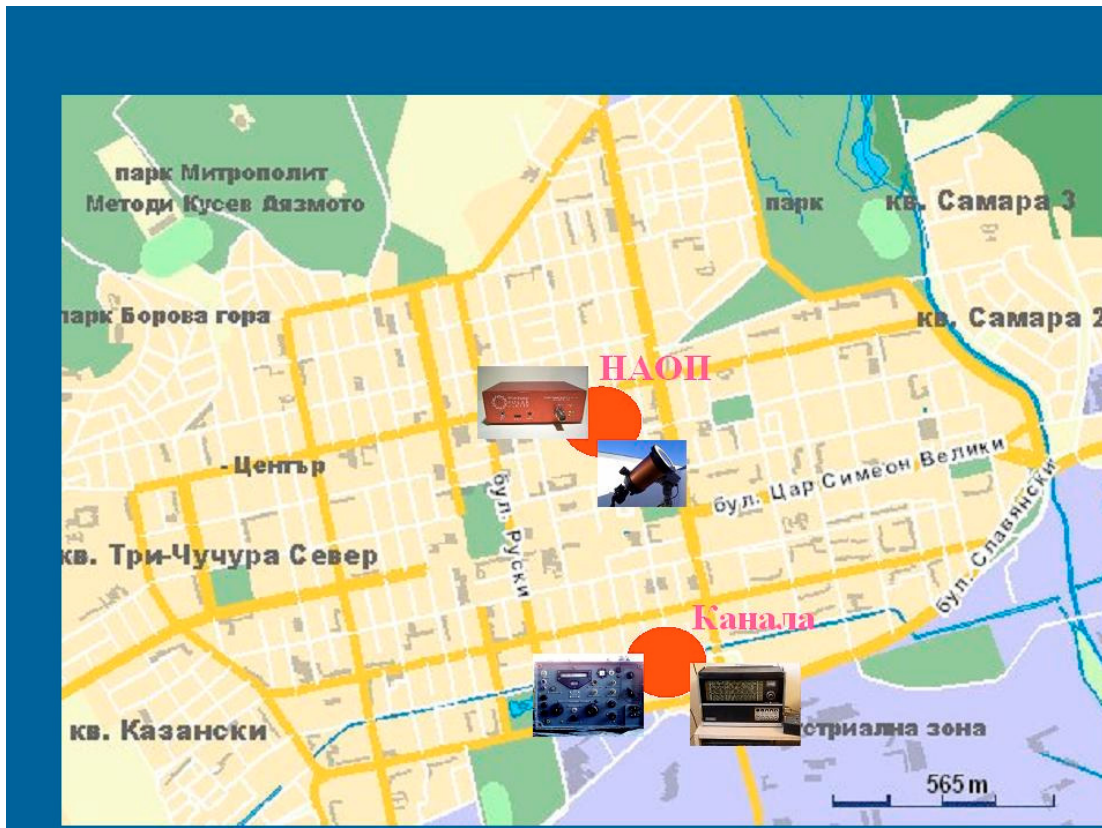
Радиопотокът на Слънцето на честота 29.9 MHz на 9 август 2011 г. Показани са моментите на слънчевото X6.9- изригване и регистрираното след него радиоизбухване (R-b+ синята стрелка)

2. Създаване на Центъра за слънчев и слънчево -земен мониторинг - Ст.Загора

Безсрочният проект "Хелиотараксия -Център за слънчев и слънчево-земен мониторинг- Ст.Загора" бе стартиран като съвместна инициатива на Института по астрономия с НАО "Рожен" към БАН, Народната астрономическа обсерватория и планетариум "Ю.Гагарин"--Ст.Загора и клубът на любителите -астрономи "Гемма" -Стара Загора. Финансовото обезпечение на проекта за периода 2012 -2014 г се реализира чрез дарение от страна на фирмата "Давид Холдинг "-АД по силата на сключен договор в гр. Казанлък на 21 май 2012г. На 26 юни 2012 г доц.д-р Борис Комитов регистрира HELIOTARAXY.COM - информационния сайт на ЦССЗМ. Същият беше активиран в Интернет на 6 юли 2012г . Тази дата се счита за начало на Центъра за слънчев и слънчево.- земен мониторинг.

3. Наблюдателни станции и уреди. Събиране и обработка на данни

В момента наблюдателната дейност на ЦССЗМ- Ст.Загора се извършва от две наблюдателни станции , разположени в пределите на града . Те са "Канала" и "НАОП-Ю. Гагарин".

Наблюдателните станции "Канала" и "НАОП- Ю.Гагарин" на картата на Стара Загора

3.1. "Канала"

В станция "Канала" се намират два приемника за наблюдения на слънчевите радиоизбухвания и свързаните с тях изхвърляния на коронална маса в УКВ- диапазона.

"П-22" - радиоприемник, работещ на честота 29.9 MHz. С него се провеждат редовни наблюдения от м. ноември 2010 г. Регистрираните радиоизбухвания са обикновено индикатори за изхвърляния на коронална маса. От началото на ноември 2010 г до 30 юни 2014 г с "П-22" са проведени над 800 наблюдателни сесии през светлата част на денонощието.

"MARC" - радиоприемник, японско производство. Настроен е за работа на честота 71 MHz. Подобно на "П-22" регистрира радиоизбухвания, свързани с изхвърляния на коронална маса. Работи като "щатен " уред към ЦССЗМ от 26 август 2012г. Провеждат се редовни наблюдения през светлата част от денонощието.

3.2. "НАОП- Ю. Гагарин"

В Народната астрономическа обсерватория "Ю.Гагарин" се намират два уреда, наблюденията с които са включени в проекта "Хелиотараксия -Център за слънчев и слънчево-земен мониторинг- Ст.Загора".

Станфордският SID- монитор (вляво) и неговата антена (вдясно)

Станфордски SID-монитор - уред, измерващ отразен радиосигнал в дълговълновата (килохерцова) част на радиодиапазона. Работи в непрекъснат режим . Работната честота е 24 kHz. Излъчващата радиостанция е разположена в щата Мейн (САЩ). Денем регистрира отражение от ниския йоносферен слой D (височина 60-70 км над земната повърхност), а нощем - от слоя E (~ 110-120 км). Слънчевите изригвания предизвикват рязък скок в рентгеновия поток на Слънцето, което през деня води до увеличаване на електронната и йонна концентрация в D- слоя, предизвиквайки внезапно йоносферно смущение (SID- явление). То води до усилване на отразения радиосигнал, регистриран от приемника.

След стартирането на проекта бяха направени някои важни гехнически допълнения към SID- приемника, които съществено подобриха качеството на данните и ги направиха използвани за научни цели.

Събрането на данни се осъществява дистанционно от всяка точка, в която има Интернет-връзка с помощта на стандартен, разработен за подобни цели софтуер.

Телескоп "Celestron"- малък уред, предназначен за свимки в бяла светлина при ясно време

3.3 "Братя Кунчеви"

Извънградска наблюдателна база. Използва се епизодично за различни тестови наблюдения

3.4. "Панагюра"

Наблюдателна база, която ще започне да се ползва от есента на 2013г (виж т.7).

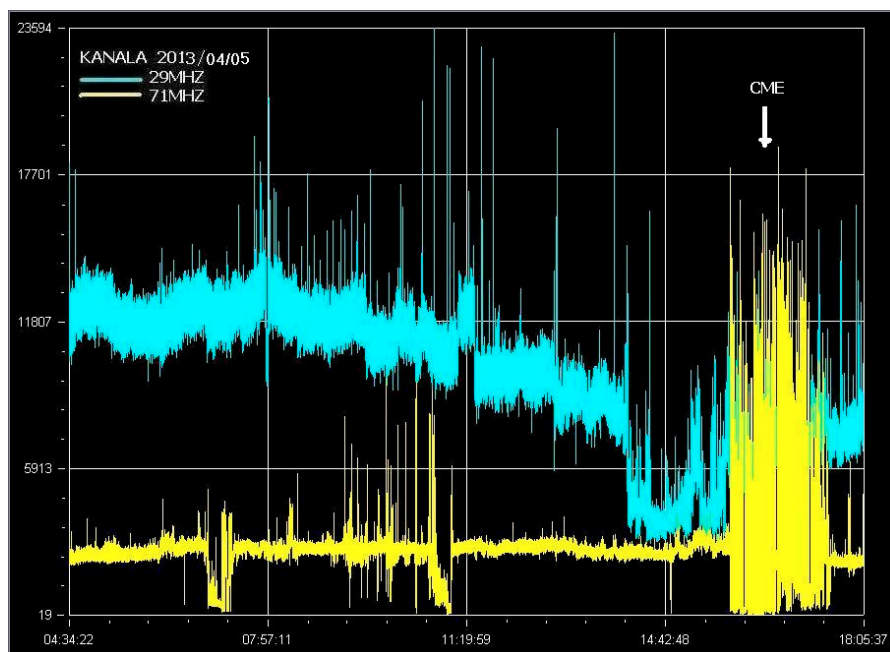
4. Най-интересни получени с апаратурата резултати

1. Въз основа на данните от наблюденията на двете мощни изригвания от клас X от 15 февруари и 9 август 2011 година е определена скоростта на движение на веществото в слънчевата корона по време на явленията.

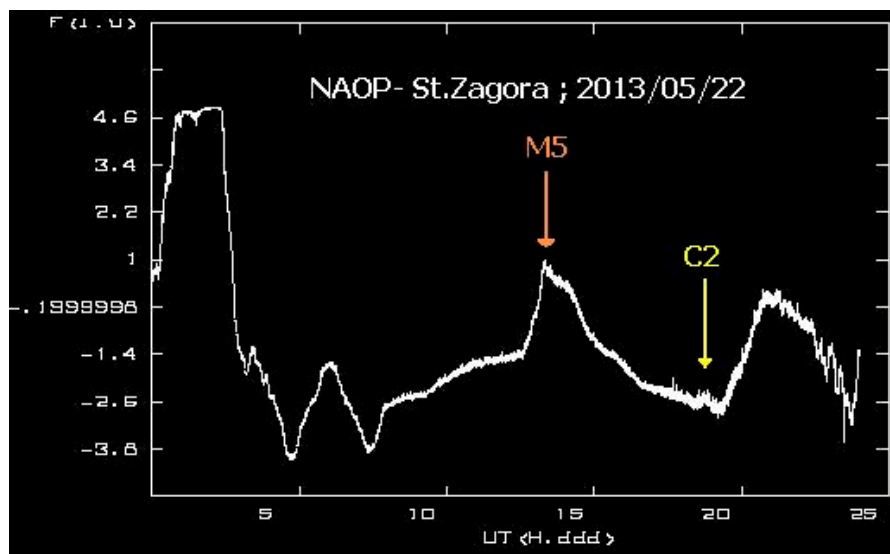
2. С помощта на данните от приемниците MARC и П-22 са установени връзки между голям брой радиоизбухвания на честоти 29.9 и 71 MHz и изхвърляния на коронална маса.

2. За периода от 1 септември 2012 г до 30 юни 2013 г са регистрирани над 100 SID- явления, причинени от слънчеви изригвания от класове С и М. За съжаление поради относителната рядкост на изригвания от мощния клас Х в хода на настоящия слънчев 24-ти цикъл досега няма регистрирани SID -явления, свързани с този мощностен клас.

4. На 15 февруари 2013 г сутринта от данните на SID-монитора е регистрирано явление, което би могло да бъде резултат от навлизане във средната атмосфера на съпътстващо Челябинския метеорит обект, вероятно откъс от него.

"П-22" и "MARC": Радиоизбухване (съответно на 29.9 и 71MHz), асоциирано с изхвърляне на коронална маса на 5 април 2013г,

Пик в потока на отразения от йоносферния слой D радиосигнал на честота 24 kHz в резултат на мощно крънчево изригване от клас M5.7 на 22 май 2013г, регистриран от SID- монитора в НАОП "Ю.Гагарин"

5. Сайтът HELIOTARAXY.COM

Съдържа следните страници (секции):

1. *"За нас"*: Информация за задачите, структурата и екипа на "Центъра за слънчев и слънчево-земен мониторинг"

2. *"Космическото време днес"*- актуална информация за слънчевата и геофизичната активност и техните изменения в рамките на денонощието. Тази информация е от два вида

- *автоматично обновяваща се с честота между 1 минута и 24 часа*. Представлява набор от данни за "космическото време" в квази-реално време, получени с помощта на наземна и космическа апаратура. Това включва : снимки на диска на Слънцето в различни части на спектъра (рентгенова, ултравиолетова, видима светлина и в радиодиапазона), снимки на слънчевата корона, магнитограмни изображения на Слънцето, графики за измененията на нивото на слънчевата рентгенова радиация, данни за радиационната обстановка в околностите на Земята, данни за слънчевия вятър и междупланетното магнитно поле в околностите на Земята, данни за потоците на галактичните космически лъчи, слънчевото радиоизлъчване в мегахерцовия диапазон, поглъщане и отражение на радиовълните от йоносферата в килохерцовия и мегахерцовия диапазон , геомагнитната активност, данни за изсипването на частици над полярните области и авроралната активност

- *бюлетини на ЦССЗМ (актуални коментари за космическото време)* - включват се по един редовен (основен) бюлетин за денонощието + от 1 до 3 допълнителни кратки бюлетини при наличие на интересни събития . Понякога към бюлетините се включва и кратка допълнителна информация , отнасяща се до събития, свързани пряко или косвено с работата на ЦССЗМ или интересни събития и факти от областта на слънчево-земната физика.

3. *"Уреди"* - Данни за работната апаратура и наблюдателните станции

4. *"Данни"* - база графични данни, представяща резултатите от наблюденията с уредите на ЦССЗМ. Последната се допълва непрекъснато.

5. *"Мултимедия"* - тук са включени видеопрезентации и кратки демонстрационни филми и видеоклипове, свързани с резултати от наблюденията в ЦССЗМ и техния анализ, както и научно-популярни филми. Има и възможност за въвеждане на снимков материал (фотогалерии), която досега обаче не е използвана

6. *"Библиотека"* - съдържа линкове към електронни копия (PDF- формат) на научни и научно-популярни книги , статии и презентации, чийто автори са членове на екипа на ЦССЗМ

7. *"Анализи и коментари"* - тази страница съдържа линкове към електронни копия на статии и коментари с публицистичен характер

8. *"Слънчевият цикъл"* - тази страница е посветена на "космическия климат". Съдържа информация за развитието на текущия 11-годишен слънчев цикъл под цюрихски номер 24 и дългосрочната динамика на слънчевата и геофизична активност

9. "Новини" - информация за актуални събития, свързани с ЦССЗМ.

.....
Допълните страници към сайта:

1. Помощна информация за "космическото време"; Съдържа информация за явленията и индексите на слънчевата и геофизична активност, представени в страниците "Космическото време днес" и "Слънчевият цикъл"
2. Бюлетин за седмична прогноза за "космическото време"

6. Участие на ЦССЗМ-Ст.Загора в дендрохронологичния проект на Института по астрономия с НАО "Рожен"-БАН (2012-2013г)

От началото на м. април 2013г членовете на екипа на ЦССЗМ се включиха активно в работата по реализация на дендрохронологичния проект на Института по астрономия с НАО "Рожен". Работата по него започна през м.ноември 2012 г в резултат на сключен договор между института от една страна и Министерството на земеделието и храните .

Основните цели на проекта са свързани с изследване на вариациите на ширините на годишните пръстени на дърветата по данни от дървесни образци от цялата територия на България ва възможно по-дълъг период от време назад в миналото. Получените данни да се използват за:

1. Изучаване на времеви закономерности в растежа на дърветата за периода 1750 -2010/12г. Изследване на трендове и цикли във временните редове на годишните кръгове на дървесните образци. Няма да бъде пропусната възможността за изследване и на още по-възрастни образци, най-вече бук от района на Средна Стара планина. В този случай долната граница за изследвания период би могла да бъде 1600/1650 година.

2. Изследване на статистически връзки между ширините на годишните кръгове на дърветата от една страна и различни индекси на слънчевата и геофизична активност и климата от друга.

3. Климатична калибровка за всеки един от дървесните образци, т.е. намиране на връзки, свързващи растежа на годишните кръгове с климатични данни (валежи и температури) за съответния район.

4. Изследване на ефектите от дълбоките (т.нар. свръхвекови) слънчеви минимума върху климата на съответните райони и тяхното влияние върху нарастване на дървесната горска маса. Свръхвекови слънчеви минимума от последните 400 години са Минимумът на Маундер (1642 - 1715г) и Минимумът на Далтон (1795/1798 -1834 г); Аналогично изследване на ефекти от вековия слънчев минимум на Глайсберг- Гневишев (1898-1923 г)

5. Получаване на информация за едромашабните вариации в режима на "слънчевото динамо", т.е. източника на магнитното поле на Слънцето и неговите промени.

6. Прогностични модели за измененията на климата и растежа на горската дървесна маса през 21-и век.

В ЦССЗМ- Ст. Загора се извършва пълният цикъл от дейности, свързани с търсене и събиране на дървесни образци, тяхната механична обработка , измерване, статистически анализ и интерпретация на данните за районите на Северно-Централното (Габрово) и Югоизточното (Сливен) държавни горски предприятия. Освен това тук се реализират и всички видове дейности без търсенето и събирането, по отношение на образците от районите на

Северозападното (Враца) и Югозападното (Благоевград) държавни горски предприятия.

До този момент е проведен пълен цикъл от анализи на данните за 7 дървесни образци (по 2 от Югоизточна, Северна Централна и Югозападна България и един от Северозападна България). Всички изследвани образци са на възраст над 100 години, един е на 212 ± 2 , а друг е на 245 ± 5 години. Механична обработка се извършва върху други 6 образца, за близо 30, които в момента са доставени и складирани, работата предстои. Сред последните, по предварителни очаквания, има 3 или 4, които надхвърлят по възраст 200 години.

Няколко от изследваните дървесни образци в НАОП "Ю.Гагарин"

Най-интересните, получени до този момент (2 юли 2013 г) резултати са както следва:

1. В рамките на последните малко повече от 200 години от края на XVIII до началото на XXI век е установено статистически значимо влияние на слънчевата активност върху растежа на дърветата (бук и смърч), а също и върху климата.

2. В редиците от данните за годишните кръгове на дърветата присъстват с различна сила в зависимост от дървесния вид и мястото 20-22 годишни вариации, обусловени от влияние на 20-22 годишния слънчев магнитен цикъл върху климата. Този цикъл е много по-добре изразен в Южна България, отколкото в Западните котловинни полета и Северна България. Тези резултати са много добро потвърждение на направените преди около 30 години изводи от Б- Комитов и М. Гогошев въз основа на обширно изследване на инструментални метеорологични данни от 73 станции от цялата страна за периода 1899-1979г. Мощността на 20-22 годишния климатичен цикъл е най-голяма в средата на XIX и средата на XX век. Най-слабо е видим този цикъл по време на слънчевия Минимум на Далтон в началото на XIX век и Минимума на Глайсберг-Гневишев (1898-1923 г) . Подобна е ситуацията в началото и на XXI век , по време на началната фаза на поредния

нов Далтоно-подобен минимум. Резултатите и изводите са твърде подобни на тези на американски изследователи, работили върху дървесни образци от западната част на САЩ за периода 1650- 1976 г. Причината се свързва с дългосрочните вариации в "слънчевото динамо" - източникът на магнитното поле на Слънцето.

3. В дендрохронологичните данни от цялата страна присъства много добре изразен квази- 60- годишен цикъл, тясно свързан с поведението на слънчевия вятър, геомагнитната и авроралната активност. Същият е много добре видим в климата на цялото Северно полукълбо през последните 300 години след Маундеровия минимум и свързания с него "Малък ледников период". По-силен е този цикъл в Южна, отколкото в Северна България.

4. В климата на Северна България има добре изразено влияние на 200-годишния слънчев цикъл. С него е свързан много слабият растеж на изследвания 245 годишен буков образец, взет от района на ДГС "Росица" през периода 1800 - 1830 година (слънчевият Далтонов минимум), както и през последните 20 години след 1992-1993г, т.е. с настъпването на новия Далтоно-подобен слънчев минимум. Климатичната калибровка на образца, както и на друг подобен, взет от южните склонове на Стара планина в района на прохода Хаитбоаз показва, че Минимумът на Далтон е бил период на много сухи и горещи лета в българските земи и , вероятно, на чести студени зими.

5. Наблюдаваните съвременни тенденции на климата у нас се вписват добре в разкритите времеви закономерности през последните 200 години и връзката "Слънце-климат". За тяхното обяснение не се налага привличането на допълнителни хипотези, напр. влияние на човешката дейност. Първопричината за наблюдаваната продължителна тенденция към горещи и сухи лета през последните повече от 20 години е силното отслабване на амплитудата на "слънчевото динамо". Това влияе върху нивата на много важни за климата космически и геофизични фактори като потокът на галактичните космически лъчи, слънчевите изригвания и изхвърлянията ан коронална маса, мощността на геомагнитните и радиационните бури и др. Всъщност промените на слънчевата светимост играят твърде слаба, почти несъществена роля във връзката "Слънце-климат".

6. Периодът на слънчевия минимум на Глайсберг-Гневишев (1898- 1923 г) е епоха на най-бърз растеж на изследваните дървесните образци от всички видове в Западна и Северна България. Това е епохата, когато в тези райони летата са били най-хладни и влажни за последните 200 години. Досега този извод не е потвърден за останалата част на Южна България, от която дотук са изследвани и анализирани само два образца.

7. Бъдещо развитие на дейностите и инфраструктурата на ЦССЗМ- Ст.Загора през периода 2013-2014 г. и след това

Наблюдателната дейност ще се разшири с включването на нови уреди в съществуващите станции "Канала" и "НАОП- Юрий Гагарин".

В станция "Канала" ще бъде поставен станфордски SID- приемник от нов модел на честота 24 kHz или близка до нея. Целта ще бъде сравнителен анализ на данните от новия приемник с тези от SID- приемника в станция "НАОП- Ю.Гагарин" с цел по-добро разпознаване на изкуствените смущения и по-добра идентификация на явленията от естествен произход, които не са свързани със слънчеви изригвания (напр. рентгенови и гама избухвания от далечни космически обекти и дневни метеори). Предполагам срок за включване - 1 ноември 2013 г

В станция "НАОП- Ю. Гагарин" - Ще бъде монтиран радиоприемник за наблюдение на радиоабсорбцията в земната йоносфера около честота 13-14 MHz

във връзка с фазата на слънчевия цикъл и евентуални изолирани мощни прояви на слънчевата активност. Предполагам срок за включване - 1 септември 2013 г.

Ще бъде организирана станция "Панагюра" в района на с. Борушица, близо до главното било на Стара планина. Това е първа стъпка към изграждане на извънградски наблюдателни станцииина ЦССЗМ. Първият уред, който ще бъде монтиран там ще е SID- монитор, "близнак " на този в станция "Канала". Основното предимство на този приемник е, че ще работи в условия на много ниско електромагнитно замърсяване от техногенен характер. Предполагам срок за включване - 1 ноември 2013 г. Ще бъдат положени усилия в станция "Панагюра" през 2014 г да бъде включен и втори уред - т.нар. "Шуманов детектор". Информация за него ще бъде поставена през следващите два месеца в сайта HELIOTARAXY.COM. Системата за събиране и обработка на данните ще се осъществява предимно дистанционно по Интернет , чрез 3G- връзка.

Наблюдателната станция "Панагюра" може да бъде първа стъпка към изграждане бъдеща система от 3-4 дистанционно управляеми станции за хелиофизични, геофизични и астрофизически наблюдения по южните склонове и около билото на Стара планина между вр. Ботев и Прохода на Републиката.

8. Екип на ЦССЗМ -Ст.Загора за периода юли 2012- юли 2013г.

1. Доц.д-р Борис Комитов - ръководител (ИА с НАО "Рожен")
2. Николай Маринов - астроном-любител / техник (клуб "Гемма")
3. Надя Кискинова - физик (НАОП "Ю.Гагарин")
4. Георги Бяндов - физик (НАОП "Ю.Гагарин")
5. Николай Стоянов - инженер (НАОП "Ю.Гагарин")
6. Георги Славов - астроном-любител; ученик -абитуриент, до м.май 2012г